JOL Established by INASP in 2007. Managed by Tribhuvan University Central Library.

Ganeshman Darpan

A Peer-Reviewed, Open Access Journal

प्रदेश राजधानीमा पत्रकारिताको पृष्ठभूमि एक अध्ययन

सुरेश सुवेदी [a,*]

[a] Ganeshman Singh Multiple Campus, Kathmandu

Article Info **Abstract**

Received: October 07, 2024
Accepted: December 20, 2024
Published: May 22, 2025
Available online: May 29, 2025

DOI: https://doi.org/10.3126/gd.v10i1.80607

Keywords: *पत्रकारिता, मकवानपुर, भौगोलिक, इतिहास, प्रदेश*

प्रादेशिक संरचनामा शासन प्रशासनको अभ्यास नेपालका लागि अनुभवकै चरणमा छ । यसै सिलसिलामा प्रदेशलाई स्वयत्त बनाउँदा यसका अंग–अवयव सक्षम भैनसको धेरै टिप्पणी हुने गरेको छ । राजधानीको पनि प्रदेश राजधानी मकवानपुरको आमसञ्चार तथा पत्रकारिता यो लेख केन्द्रित छ । मिडियको प्रकृति अख्तियार वालाको आलोचक हुनु हो । तर आलोचक बन्न तम्सिनु कम चुनौतिपूर्ण काम भने होइन । विकासशील तथा संघर्षरत लोकतन्त्रमा सार्वजनिक पत्रकारिताले व्यावहारिक मूल्यमा जोड दिन्छ । यसर्थ यसको उपस्थिति मात्रै पनि महत्वपूर्ण हुन्छ । लोकतन्त्रीकरणको प्रक्रियामा सार्वजनिक पत्रकारितालाई एक सुन्दर सम्पत्ति मानिन्छ । यसले विकासशील राष्ट्रमा लोकतन्त्रको कठिन इतिहासको परीक्षण र मूल्याङ्कन गर्छ । सार्वजनिक समस्याहरूको समाधानका लागि समूहगत पहल र अवसरबारे बहस गर्छ । मकवानपुरमा रहेरका ऊर्जावान् कियाशील, सार्थक पत्रकारिताका पर्याय संघर्षशील अन्वेषकहरुको प्रयासमा मिडियाको शुरुवात भएको पाइन्छ ।

प्रारम्भिक कालमा पत्रकारिताको सैद्धान्तिक कक्षा लिएरभन्दा पनि अध्ययन, अनुसन्धान र साहित्यिक क्षेत्रमा सकिय भएकाहरुबाट नै पत्रकारिता शुरु भएको देखिन्छ । मकवानपुरमा मिडियाको एउटा गरिमामय ऐतिहासिक पृष्ठभूमि छ । तर यसका लागि पत्रकारिताको सिद्धान्तको ज्ञानभन्दा पनि पत्रकारिताप्रतिको विश्वास र सर्मपण महत्वपूर्ण देखिन्छ । भौगोलिक सीमाभित्र रहेर पत्रकारिताको इतिहास बनाउनु आफैमा गौरवमय अभ्यास हो ।

ऐतिहासिक शुरुवात

२०३७ मंसिर १२ गते मकवानपुर जिल्ला प्रशासन कार्यालयमा कमल थापा प्रकाशक सम्पादक रही *विश्लेषण साप्ताहिक* पत्रिका दर्ता गरिएको पाइन्छ । त्यस दिनदेखि मकवानपुर पत्रकारिताको साप्ताहिक तथा अन्य पत्रिकाको कालखण्ड शुरु भएको हो । यसैगरी २६ भदौ २०५३ मा जिल्ला प्रशासन कार्यालय मकवानपुरमा *गढी टाइम्स* दैनिक पत्रिकाको दर्ता भएको दिनदेखि मकवानपुरे पत्रकारिताको दैनिक पत्रिकाको काल मान्न सकिन्छ ।

पत्रकारिताको इतिहास रच्ने क्रममा जजसले प्रारम्भ गर्नभयो उहाँहरुले पत्रकारिताको परिचय, पत्रकारिताको परिभाषा, पत्रकारिताका तत्वहरू र प्रक्रियाका बारेमा बुझेर गर्दा सहज र सरल हुन्छ, पत्रकारिता र अन्य लेखनबीच भिन्नताबारे अध्यायन नै नगरी गरेको भन्न मिल्दैन । ऐतिहासिक पहलकदमीको महत्व सदैव भैरहन्छ । पत्रकारिता पेसामा लागेका तथा पत्रकारिताबारे सैद्धान्तिक ज्ञान जाने नजानेका सबैकालाई यो पेशा खुल्ला बिषय हो । सबैकालाई महत्वपूर्ण र साझा बिषय पनि हो । Nepal's heterogeneous national identity, its faltering sense of citizenship, and the lack of strong civic culture provide a basis why public-oriented journalism could be an asset in the process of democratization. Following an examination and evaluation of an arduous history of democracy in this developing nation, the paper sets out to identify clusters of public problems, opportunities and the goals of the community.

Adhikari, media and democracy in nepal

आर्थर च्यारिटीको पुस्तक 'डुइङ पब्लिक जर्नलिज्म' मा लोकतन्त्रीकरणको प्रक्रियामा सार्वजनिक पत्रकारितालाई एक सुन्दर सम्पत्ति हुन सक्छ भनी उल्लेख गरेका छन् । यसले विकासशील राष्ट्रमा लोकतन्त्रको कठिन इतिहासको परीक्षण र मूल्याङ्कन गर्छ । सार्वजनिक समस्याहरूको समाधानका लागि समूहगत पहल र अवसरबारे बहस गर्छ । अनि सवलीकरणमा भूमिका निर्वाह गर्छ ।

मकवानपुरमा पत्रकारिताको विकासक्रम सम्वन्धी अध्यायन गर्दा पत्रकारिताको सुरुआत कसरी भएको हो, कहाँबाट भएको हो र पत्रकारिताकाका के-कस्ता स्वरूपहरू रहेका छन्, भन्ने विषयमा आधिकारिकताको खोज गरिएको छ ।

The essay then sets out to spell out some techniques for actually doing public-oriented journalism focused on one of this city's major problems-- bureaucratic corruption. The technique is largely based on Arthur Charity's book Doing Public Journalism, and Daniel Yankelovich's model of "public judgment." The paper emphasizes the pragmatic value of public-oriented journalism in a developing, struggling democracy.

नोकरशाही शासन प्रणाली भ्रष्टाचारमा केन्द्रित हुँदा सार्वजनिक पत्रकारिता गर्ने केही प्रविधिहरू वर्णन गर्दछ । यो प्रविधि धेरै हदसम्म आर्थर च्यारिटीको पुस्तक डुइङ पब्लिक जर्नलिज्म र डेनियल यान्केलोभिचको सार्वजनिक निर्णयको मोडेलमा आधारित छ । यस किसिमको पत्रकरिताले विकासशील, संघर्षरत लोकतन्त्रमा सार्वजनिक उन्मुख पत्रकारिताको व्यावहारिक मूल्यमा जोड दिन्छ ।

Aurther Charity, Doing Public Journalism (1995)

* Corresponding author.
E-mail addresses: sureshnews6@gmail.com

'यस जिल्लामा पत्रकारिताको क्षेत्रमा आएका हरेक मोडलाई एउटा काल खण्ड मान्ने हो भने औपचारिक रूपमा पत्रिका दर्ता भएर पत्रिका प्रकाशन हुनुभन्दा पहिले प्रकाशन भएका पर्चा, पम्पलेट, भित्तेपत्रिका, हस्तलिखित पत्रिका आदिलाई पनि समावेश गर्न पर्दछ । 'यस युगलाई मकवानपुरे पत्रकारिताको पृष्ठभूमिकाल' गिरिजा अधिकारीले आफ्नो पुस्तकमा नाम दिएको छन् । (मकवानपुरमा मिडिया : एक ऐतिहासिक अनुसन्धान, पृष्ठ १७)

साप्ताहिक पत्रिकाको कालखण्डमा अनेक साप्ताहिक पत्रिकाहरु दर्ता भए र धेरै प्रकाशन पनि भए । दैनिक पत्रिकाको कालखण्डमा पनि साप्ताहिक पत्रिकाहरु चलि नै रहे भने दैनिक पत्रिकाहरु पनि थपिँदै गए । दैनिक पत्रिकाको कालखण्डमा साप्ताहिक पत्रकारिता गरेकाहरुले आफ्नो प्रयासलाई फिका हुन दिएनन् । साप्ताहिक पत्रिकाले खोजी र विश्लेषण्मा लाग्नु स्वाभाविक हो । मकवानपुरे पत्रकारितामा २० फागुन २०५६ देखि रेडियो पत्रकारिताको काल खण्ड शुरु भएको हो । हेटौँडामा मनकामना एफएम यसै दिन दर्ता भएको देखिन्छ । हुन त मनकामना एफएम नेपालकै पहिलो व्यावसायिक रेडियोको गरिमापूर्ण इतिहास बोकेको बुझिन्छ । यसपछि मकवानपुरमा अन्य एफएम रेडियोहरु खुल्ने क्रम जारी हुन्छ । मकवानपुरमा रेडियो पत्रकारिताले सूचनाको क्षेत्रमा एउटा क्रान्ति ल्याएको देखिन्छ । ३१ असार २०६८ मा सूचना तथा सञ्चार मन्त्रालयले टिम टेलिभिजनलाई दर्ता अनुमति दिएपछि मकवानपुरे पत्रकारितामा टेलिभिजन पत्रकारिताको काल खण्ड पनि शुरु हुन्छ । यसै गरी १२ वैशाख २०७४ मा मकवानपुरको पहिलो अनलाइनको रूपमा तुखबरडटकम सूचना विभागमा दर्ता भएको दिनदेखि मकवानपुरे पत्रकारिताको अनलाइन पत्रकारिताको काल खण्ड पनि आरम्भ हुन्छ । स्टेट भिजन प्रकाशन रहेको तुखबरडटकमभन्दा पहिले पनि मकवानपुरमा अनलाइन सञ्चालनमा नआएको होइन तर औपचारिक दर्ता भएर अनलाइनमा सञ्चालनमा आएको पहिलो अनलाइन तुखबरडटकम नै हो । यसपछि मकवानपुरे पत्रकारितामा अनलाइन पत्रकारिताको गज्जबका लहर आएको देखिन्छ । दुई दर्जनभन्दा बढी अनलाइनहरु सञ्चालनमा रहेका छन् ।

भाषिक तथा साँस्कृतिक अवस्था

मकवानपुर बहुजातीय समाज भएको जिल्ला हो । यहाँ भाषिक दृष्टिकोणले पनि विविधता पाइन्छ । यहाँ सबै भन्दा बढी तमाङ समुदाय रहेको छ ।

भाषा भाषीको अवस्था

क.सं	भाषा	प्रतिशत
ज्ञ	तामाङ	द्धछ।द्द्ध
द्द	नेपाली	द्धद्द।द्धद्द
घ	अन्य	ज्ञघ।घद्ध

श्रोत जिविस

टेवल न

१.२ जिल्लाको शैक्षिक अवस्था

यो दर २०४८ सालको जनगणना अनुसार शतप्रतिशत सो समयमा साक्षरता दर ३८.०४% थियो । हाल महिला साक्षरता दर ५३.९% र पुरुष साक्षरता दर ७२% रहेको छ ।

साक्षरता: ७७.८२% (पुरुष ८४% र महिला ७१.६३%) पुगेको छ । यसैगरी जनगणना २०७८ सालको तथ्यांकअनुसार कुल जनसंख्या: ४,६६,०७३ छ । पुरुषतर्फ २,३३,८१६ (५०.२०%) र महिलातर्फ २,३२,२५७ (४९.८०%) रहेको छ । त्यसैगरि, घरधुरी संख्या १,०५,७९२ एवम् जनसंख्या वृद्धिदर ०.९९% रहेकोमा ग्रामीण जनसंख्या ४९.३७% र शहरी जनसंख्या ५०.६३% रहेको छ ।

मकवानपुरमा छापाखानाको शुरुवात

मकवानपुरमा छापाखाना नहुँदा यहाबाट छापाखाना खोज्दै वीरगञ्ज र नारायणघाटसम्म पुग्नु पर्ने बताइन्छ । हेटौडाका पुराना पत्रकार कौशल पाण्डे शुरुमा वीरगञ्ज र पछि हेटौडा गएर छापाखानाको काम गरेका बताउँछन् ।

मिति २०६५ साल वैशाखसम्म घरेलु तथा साना उद्योग कार्यलय हेटौडामा दर्ता भएका छापाखानाहरु अत्यन्त न्यून थिए ।

१.४ मकवानपुरमा छापिने पत्र पत्रिका

मकवानपुरको पत्रकारिता इतिहासमा सबै भन्दा पहिले दर्ता भएको पत्रिका *विश्लेषण* हो । वि.स.२०३७ सालमा प्रकाशकको रूपमा कमल थापाले दर्ता गराएका थिए । यो पत्रिका साप्ताहिक रूपमा प्रकाशित हुने गरी दर्ता भएको पाइन्छ । त्यस *उज्यालो, कुराकानी, प्रयास, उद्गार, खबर, मजदुर संसार, सत्य प्रयास, जनमूखी, नमस्कार, कोशेली,* आदि विभिन्न पत्रिकाहरू साप्ताहिक तथा पाक्षिक, मासिक रूपमा प्रकाशित हुने गरी दर्ता भएको देखिन्छ । वि.स.२०६४ असारसम्मको तथ्याङ्कअनुसार विभिन्न कसिमका ४९ वटा पत्र पत्रिका प्रकाशित भएको पाइन्छ ।

पत्र पत्रिकाको किसिम तथा अवस्था

क्र.सं.	किसिम	संख्या	प्रतिशत
१.	दैनिक	४	१०
२.	अर्ध साप्ताहिक	१	२.१२
३.	साप्ताहिक	३१	६४.८२
४.	पाक्षिक	२	४.२५
५.	मासिक	२	४.२५
६.	त्रैमासिक	८	१७.०
७.	चौमासिक	१	२.१२
जम्मा	जम्मा	४९	१००

फिल्ड सर्वे २०६४

टेवल नं.२

मकवानपुरमा दैनिक पत्रिकाको दर्ता वि. स. २०५४ सालमा भएको पाइन्छ । विष्णु दाहालले दर्ता गराएको गढी टाइम्स नै मकवानपुर जिल्लाको पहिलो दैनिक पत्रिकाको रूपमा देखिन्छ । तर यो पत्रिका हाल बजारमा छैन । हाल *हेटौडा सन्देश, नारायणी एक्सप्रेस, अभ्यास*[1a] र *हेटौडा टुडे* दैनिक रूपमा प्रकाशित भएका छन ।

मकवानपुरमा नेपाली बाहेक अन्य भाषा भाषिका पत्रपत्रिका पनि दर्ता भएका छन । सरोज न्यौपाने मार्फत ञ्हउचभकक उगिकक अंग्रजी साप्ताहिकको रूपमा दर्ता गरिएको छ । तामाङ भाषाको मारेपेन साप्ताहिक पत्रिकाको रूपमा दर्ता भएको छ । हाल मकवापुर बहुमुखी क्याम्पस तथा स्कूल अफ म्यानेजमेन्टले पत्रकारिताको अध्ययन स्नातक तहसम्म हुने गरेको छ । यसको प्रभाव स्वरुप ग्रामीण क्षेत्रबाट पनि पत्रपत्रिका प्रकाशित हुने क्रममा वृद्धि भएको छ ।

१.३ मकवानपुरको सञ्चारमा प्रसारण माध्यम

यहाँ विभिन्न किसिमका सञ्चार माध्यम सञ्चालननमा रहेका छन । राजधानीको तुलनामा बढी व्यावशायिक नभएको देखिए पनि शुरुवातका दृष्टिले उल्लेख्य पाइन्छ । मकवानपुर जिल्लामा क्रियटिभ आइ मल्टिमिडिया प्रा.लि. मार्फत क्रियटिभ एफ. एम., मकावनपुर मिडिया प्रा.लि., मार्फत हेटौडा एफ.एम., पालुङ बहुउद्देशिय सहकारी सस्था लि.मार्फत रेडियो पालुङ, विन्दबासीनी एफ.एम. प्रा. लि. मार्फत मनकामना एफ. एम, प्रतिध्वनी मिडिया प्रा.लि.मार्फत प्रतिध्वनी एफ. एम. त्यस्तै मनकामना मिडिया प्रा. लि. मार्फत नेशनल एफ. एम. नामबाट दर्ता भए । हाल क्रियटिभ एफ. एम . र मनकामना एफ.एम बाहेका अरु स्थानीय रेडियो सञ्चालन भएका छन ।

मकावनपुरमा सञ्चालित स्थानीय रेडियो

क्र.सं.	स्थानीय रेडियोको नाम	सञ्चालक सस्था
१.	क्रियटिभ एफ.एम.	ऋचभबतष्खभ भ्थभ :गतिष्भमष्ब एचीाष
२.	हेटौडा एफ.एम.	मकावनपुर मिडिया प्रा.लि.
३.	पालुङ एफ.एम.	पालुङ बहुउद्देशीय सस्था लि.
४.	मनकामना एफ.एम.	विन्दबासिनी एफ. एम. प्रा लि.
५.	नेशनल एफ.एम.	मनकामना एफ.एम. प्रा.लि.
६.	प्रतिध्वनि एफ.एम.	प्रतिध्वनि मिडिया प्रा. लि.
७.	रेडियो थाहा सञ्चार	प्रा.लि.
८.	रेडियो शक्ति	

फिल्ड सर्वे

टेवल नं.३

मकवानपुरमा अनलाइन संचारमाध्यम

मकवानपुरमा अनलाइन संचारमाध्यमका संचालकहरुको संस्था अनलाइन मिडिया एशोसिएसन नेपाल (ओमान) का अनुसार निम्न छन्।

- हेटौंडा न्युज डटकम (देवराज पन्त)
- खबर ब्रेक (धर्मेन्द्र दाहाल)
- जनपत्र (हरि हुमागाईं)
- हजुरको खबर (रुपक कालिराज)
- नवयुग डटकम (उज्ज्वल अधिकारी)
- अखबार हव (रविन ढुंगाना)
- सोधिखोजी (नवीन तिमल्सिना)
- नेपाल कलम (प्रतीक्षा न्योपाने)
- सहि खबर (सरिता दाहाल)
- स्वर्णिम खबर (रामशरण दुलाल)
- प्रहर खबर (राजन तिमल्सिना)
- बागमती खबर (उज्ज्वल चौलागाईं)
- बलिदान अनलाइन (ध्रुब चौलागाईं)
- साझा सन्देश (बिबस अधिकारी)
- थाहा पाटी (भुपेन्द्र राना मगर)
- पालिका डायरी (सुनिता बिष्ट)
- शुभसमय डटकम (गोबिन्द तिमल्सिना)
- मनहरी लाइभ डटकम (शिवकुमार काशी रिजाल)
- बाइरोड न्युज डटकम (सुरेन्द्रमान प्रधान)
- थाहा टाइम्स डटकम (कुमार नेगि)
- क्रियटर नेपाल डटकम (अशोक बजगाई)

पत्रकारको योगदान

मकवानपुर केन्द्रित पत्रकारिता गर्ने र हेटौडाबाट राजधानीका लागि करेस्पोडेण्ट गर्नेहरुले नै मकवानपुरको पत्रकारितालाई मलजल गरेका हुन् । जसले मकवानपुरको खबरलाई राष्टिय अन्तरष्टिय तहमा सम्प्रेण गरे । यसै गरी यहाँबाट पत्रकारिता सुरु गरी मकवानपुरबाहिर सक्रिय रहेका पत्रकारहरूको योगदान पनि स्मरणयोग्य छ ।

यसरी मकवानपुरकै माटोबाट पत्रकारिता प्रारम्भ गरी देशका विभिन्न भागबाट योगदान पुराउनेहरु धेरै हुनुहुन्छ । माधव न्यौपाने, उमेश सुनार, खेम बोलखे, दीपक अधिकारी, धिरज बस्नेत, नरेन्द्र सापकोटा, प्रकाश ढुङ्गाना, युग पाठक, विजयराज खनाल, वैकुण्ठ ढकाल, सन्तराम विंडारी, श्वेता सिन्हा, चाँदनी हमाल, सञ्जय साह मित्र, सन्तोष देउला, सुरेश विडारी र होम कार्कीको पत्रकारिताको प्रारम्भिक परिचयका साथमा वर्तमानको पत्रकारिताको चर्चा गरिएको छ जसले मकवानपुरे पत्रकारिताको सम्मानमा वृद्धि भएको महसुस गराएको छ ।

मकवानपुरको पत्रकारिता क्षेत्रका केही व्यक्तित्व । यसअन्तर्गत ऋषि केबी, कमल थापा, कृष्णराम परियार, कौशल पाण्डे, नवराज शर्मा, प्रताप विष्ट, भानुभक्त आचार्य, मणिराज गौतम, महेन्द्र श्रेष्ठ, रामचन्द्र आचार्य फुर्सती, राममणि दाहाल, रामशरण दुलाल, लक्ष्मण बजगाईं, समीरकुमार नेपाल, रामकुमार एलन रिजाल, पुष्प पराग, सविन श्रेष्ठ, सुरेश सुवेदी, सविन न्यौपाने, सरिता शशी दहाल, नवीन सिग्देल र हरिप्रसाद हुमागाईं आदिले दिएको योगदानलाई मकवानपुरे पत्रकारितामा सम्मान गर्नु पर्छ ।

मकवानपुरमा पत्रकारिताको संस्थागत इतिहास

संस्थागत रुपमा मकवानपुरको पत्रकारितालाई उन्नतशिल बनाउन भएका प्रयास पनि महत्वपूर्ण छन् । पत्रकारहरुको साझा संस्थाको रुपमा नेपाल पत्रकार महासंघ मकवानपुर शाखा । प्रेस काउन्सिल हेटौंडा कार्यलय जस्ता अन्य केही साझा संस्थाको विकासले पनि यहाँको आमसञ्चार तथा पत्रकारिता क्षेत्रलाई योगदान पुराएको छ । सिद्धान्ततः पत्रकारितालाई लोकतान्त्रिक व्यावस्थाको सूचककै रुपमा हेरिन्छ । यसैक्रममा सञ्चार माध्यमलाई दलीय तथा वैचारिक संस्थाहरूको भ्रातृ संगठनका रुपमा रहेका पत्रकारहरुको संघ संस्थाहरुको गतिविधिले पनि पत्रकारिता क्षेत्रलाई केही मात्रमा गति दिएको देखिन्छ । विभिन्न राजनैतिक दलहरूको निकट मानिने पत्रकारहरुको सक्रियताले पनि मकवानपुरे पत्रकारिताको विकास र प्रवर्द्धनमा योगदान पुऱ्याएको छ ।

यसै गरी अन्य व्यवसायिक तथा गैर व्यावसायी संघसंस्थाहरुले पनि मकवानपुरको पत्रकारितालाई प्रत्यक्ष अप्रत्यक्ष योगदान गरेका छन् । मकवानपुरको पत्रकारितामा योगदानदिने हेटौँडा उपमहानगरपालिका, नारायणी यातायात व्यावसायी संघ, उद्योग वाणिज्य संघ मकवानपुर, उद्योग संघ हेटौँडा, मदन मेमोरियल ट्रस्ट, मातृभूमि साहित्य समाजजस्ता संघसंस्थाहरुले यहाँको पत्रकारिता क्षेत्रमा योगदान पुराएको मान्नु पर्छ । यसैगरी, सञ्चार माध्यम/सञ्चार संस्थाले पत्रकारका लागि स्थापना गरेका पुरस्कारहरू । यसअन्तर्गत नेपाल पत्रकार महासंघ मकवानपुर शाखा, चलचित्र पत्रकार संघ, तु खबर डटकम, खबरब्रेक डटकम, निकास साप्ताहिक, प्रेस सेन्टर मकवानपुर, प्रेस चौतारीले स्थापना गरेका पुरस्कारहरुले पनि मकवानपुरको पत्रकारितालाई उत्साहित बनाएको पाइन्छ । पुरस्कार र सम्मानको व्यवस्थाले पत्रकारिता पेशालाई थप मर्यादित र संयमित हुन प्रेरित गरेको देखिन्छ ।

मकवानपुर तथा हेटौडा केन्द्रित पत्रकारिता र आमसञ्चार माध्यमहरुको विकासले संघीय लोकतन्त्रको कार्यन्वयनमा सहयोग गर्छ । यसका निमित्त प्रेसको भूमिका निर्वाह गर्न यहाँका सञ्चार माध्यम सक्षम देखिन्छन् । मकवानपुर बहुमुखी क्याम्पस तथा हेटौडा स्कूल अफ म्यानेजमेण्टजस्ता शैक्षिक संस्थाहरुले यससम्वन्धी जनशक्ति विकासमा गरेको योगदानलाई सम्झन लायक छन् ।

सन्दर्भसामग्री

मकवानपुरमा मिडिया : एक ऐतिहासिक अनुसन्धान, गिरिजा अधिकारी, प्रकाशक राइनिसी मिडिया एण्ड रिसर्च सेन्टर, काठमाडौं, २०७८

रेडियो विज्ञापनको प्रभाव : हेटौडा नगरपलिका एक अध्ययन, सुरेश सुवेदी, पत्रकारिता तथा आम सञ्चार केन्द्रीय विभाग, रत्न राज्य लक्ष्मी क्याम्पस, प्रदर्शनी मार्ग काठमाण्डौं, २०६२

मकवानपुरमा मिडिया : एक ऐतिहासिक अनुसन्धान, प्रतीक दैनिक २०७८ पुष २३, शुक्रबार २२:५८

Dharma N. Adhikari, Georgia Southern University, https://www.globalmediajournal.com/open-ccess/media-and-democracy-in-nepal

Doing Public Journalism, by Aurther Charity, The Guilford Press; 1st edition (October 13, 1995)